

Българите в Северното Причерноморие

изследвания и материали
том шести

РОДНОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ В РАЙОНИТЕ С КОМПАКТНО БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ В УКРАИНА И МОЛДОВА

Николай Тодоров

Българското население в Украйна и Молдова като национално малцинство същевременно спада към така нареченото рускоезично население. Терминът е неправилен, но посочва важна обща за всички българи в бившия Съветски съюз езикова ситуация – на национално малцинство, което нямаше собствени национални училища, а родният език през съветския период не се преподаваше дори като отделен предмет. Българите в Украйна и Молдова и досега учат предимно в руски училища с руски основен език на обучението. Извън училището руският език беше и продължава да бъде официален в обществените и държавните учреждения, основен език в деловодството, в медиите (районните вестници, в радиото, в телевизионни предавания и пр.). Функцията на родния език беше ограничена предимно в домашното и битовото общуване, а частично и в професионалната област.

Напоследък езиковата ситуация, макар и бавно, започва да се променя. В училищата наред с руския все по-осезателно място заемат съответните държавни (украинският и румънският) езици, които на централно ниво почти са изтласкали руския език и от медиите. Намерил е своето място в образователната система и родният език. Той се преподава в Молдова от 1986 г., в Украйна – от 1987 – 1988 г., първоначално като факултативен, а после и като основен предмет. Освен в средните селски училища българският език е въведен като специалност в Кишиневския педагогически институт “Йон Крянге”, в Измаилския педагогически институт, в Тараклийския български

педагогически колеж-лицей "Св. св. Кирил и Методий", в Комратския университет, в новооткритото Кишиневско българско училище, в Белгород-Днестровския педагогически техникум, а напоследък в Бердянския педагогически институт, в Одеския държавен университет и в Одеския педагогически институт. В Кишинев и Одеса в продължение на няколко години излизат вестници "Родно слово" и "Роден край", излъчват се радио и телевизионни предавания. Създадох се и български библиотеки.

При все това езиковата среда в районите с компактно българско население на битово ниво си остава диалектна българска, на официално и обществено – предимно руска.

Руският език е успял трайно да навлезе в битовия диалектен език на българите в Украйна и Молдова, при това до такава степен, че в някои случаи застрашава езиковата и съответно етнокултурната идентичност на българското малцинство в тези страни. Асимилационните процеси сред сънародниците ни в Украйна и Молдова са започнали не от вчера, а точният брой на жертвите на тази целенасочена съветска политика не е известен.

Още от самото начало поради липса на специално подготвени педагогически кадри преподаването на българския език като роден се извършва от местни учители – българи по народност, които нямат специална езикова подготовка. Те са се обучавали в краткосрочни курсове по български език в Кишинев, Одеса или в България. Езиковата разлика между тях и обучаемите не е голяма.

Българският език все още не е станал език на обучението в нито едно училище в Украйна и Молдова, той е със статут на отделен предмет. При тази ситуация часовете по роден език в повечето училища са единственото място, време и възможност обучаемите да усвоят книжвонезиковите норми на съвременния български език.

Общата езикова култура при българите в Украйна и Молдова не е много висока. Масово явление е смесването на руски и български езикови форми при говоренето и на двата езика. На пръсти се броят добре говорещите съвременен български книжовен език. Останалата част от населението трудно усеща границата между българския и руския език, между диалекта и книжовните норми.

Така, езиковата ситуация при обучаемите е такава, че абсолютното болшинство от тях са билингвисти, т. е. владеят в една или друга степен диалектния русифициран български в устна форма и руския в писмената и устната му форма. Руският език независимо от сериозните политически промени в районите с компактно българско население продължава да бъде език на обучението и основен официален език в общественния живот и съответно

продължава да влияе върху речта на обучаемите. Това влияние неизбежно се отразява върху речта им и когато се опитват да говорят на книжовен български език. Нещо повече, забелязано е, че когато се стараят да говорят на книжовен български език, българите от Украйна и Молдова допускат в речта си дори повече русизми, отколкото когато естествено и спонтанно говорят на диалект.

От друга страна, естествено е влиянието на диалектния език върху книжовната (или квазикнижовната) реч на обучаемите.

По такъв начин влиянието на руския език и диалектните форми като че ли най-много пречат на учителя да научи обучаемите правилно да говорят и пишат на съвременен книжовен български език. Обаче, колкото и парадоксално да звучи, именно знанието на руския език и на български диалект могат да бъдат добре и ефективно използвани в родноезиковото обучение.

Най-напред това, че обучаемите владеят, макар и диалектния български език, а също (на второ място) и руския, позволява на преподавателя още в първите часове да общува с тях на български, тъй като обучаемите го разбират. Това има много важно от методическа гледна точка значение – в часа по роден език преподавателят и обучаемите да общуват само на български.

Второ, фактът, че обучаемите владеят руски език, улеснява преподавателя при обяснение на значението на някои непознати за тях думи от съвременния български книжовен език, тъй като той може в някои случаи просто да използва точния им превод на руски език. Описателното обяснение на значението на конкретната словоупотреба невинаги е възможно и ефективно. Същевременно знанието на руски език може и трябва да се използва за такива важни и ефективни форми като осъществяване на (предимно писмени) преводи от руски на български език.

И трето, владенето от страна на обучаемите на нормите на руския език и на диалектния български позволява да се използва един толкова интересен и ефективен метод като сравнително-съпоставителния, който може да бъде използван на всички нива на езика: от азбуката, правописа, фонетиката и правоговора до синтаксиса, лексиката и стилистиката.

Важно е да се отбележи, че и сравнително-съпоставителният метод и упражненията по превод дават възможност за активно участие в познавателния процес на всички обучаеми. Съпоставки се правят между книжовния български и руски, книжовния български и диалекта – езикови форми, които са познати на всички обучаеми.

Това, че в училищата се изучават руският, украинският и други езици, може да бъде използвано и от гледна точка на това, че дава възможност часовете по роден език да бъдат разтоварени от изучаване на теоретични езиковедски понятия, които са най-скучната и отблъскваща обучаемите от

предмета материя. С други думи, учителят по български език не е длъжен да обяснява на учениците какво е съществително, суфикс, представка, сказуемо и други граматически понятия, тъй като те се усвояват в часовете по руски език.

Ползата е двойна: преподавателят спестява за себе си и за учениците скучна материя и същевременно освобождава време за по-интересен материал. Факторът спестяване на време никак не е без значение, ако се вземе предвид малкото количество на часовете по роден език.

Цели и задачи на родноезиковото обучение в условията на Украйна и Молдова

Основните цели на родноезиковото обучение в условията на Украйна са три: възпитателни, образователни и прагматични.

Възпитателни – формиране чрез родноезиковото обучение на българско народностно самосъзнание и възпитание на родолюбиви чувства, на високо народностно самосъзнание.

Образователни – чрез овладяването на книжовноезиковите норми на съвременния български език обучаемите разширяват кръга на получаваната информация; повишават общокултурното си ниво и нивото на езиковата си култура.

Прагматични – чрез практическо усвояване на комуникативно-речевите и писмените норми на българския език обучаемите получават възможност за социална реализация на получените в часовете по роден език знания и умения в по-нататъшния им живот било като бъдещи учители по роден език, било като преводачи, журналисти и литератори, дипломатически представители, митнически служители и пр., а също и в частния им живот – при пътуване в България като гости, туристи или във връзка с бизнесконтакти. Не е без значение и напълно реалната възможност част от обучаемите да продължат обучението си в България.

Целите на родноезиковото обучение в Украйна и Молдова най-ефективно могат да бъдат постигнати чрез: 1. изграждане на положителна емоционална мотивация за усвояване на книжовноезиковите норми на съвременния български език; 2. оптимален подбор на учебното съдържание, и 3. прилагане на максимално ефективна методика, съобразена с конкретните условия на родноезиковото обучение.

Учебно съдържание на родноезиковото обучение в условията на Украйна и Молдова

Учебното съдържание в зависимост от целите и задачите на родноезиковото обучение се разделя на:

1. Учебно съдържание за създаване на вътрешноемоционална мотивация за усвояване на книжовните норми на роден език.
2. Учебно съдържание за практическо усвояване на писмените, книжовноезиковите норми на съвременния български език.
3. Учебно съдържание за усвояване на книжовноезиковите норми за адекватно вербално поведение в съответните комуникативни ситуации.

Изграждане на положителна мотивация

Положителната мотивация за изграждане на роден език у обучаемите може да бъде два вида: вътрешноемоционална и външна, прагматична.

Вътрешноемоционалната мотивация се изгражда въз основа на естествените чувства на обучаемите към всичко родно: майка, семейство, родно село, роден край, роден език, българския народ. Тези чувства трябва да се подхранват в зависимост от възрастта чрез запознаване на обучаемите с най-добрите произведения на родното слово, включително и от автори – българи от Украйна и Молдова. От една страна, това са произведения, посветени на родния език, на родния край, на прародината, от друга – това са просто произведения с несъмнена естетическа стойност, с които са реализирани най-добрите качества и възможности на нашия език.

Външната, прагматичната мотивация се изгражда, като се използва естественият стремеж на младите хора към по-престижни форми на речева изява. В сравнение с диалектните форми книжовноезиковите са несъмнено по-престижни. Овладеят книжовноезиковите норми младеж придобива и по-високо личностно и народностно самочувствие, той се държи по-свободно и уверено. От друга страна, учителят е длъжен на определен етап от обучението да посочи на обучаемите възможните форми за по-нататъшната им реализация.

Отбелязаното дотук поставя пред учителя по роден език две важни задачи: 1. да подбере и използва в часовете по роден език литературни произведения със съответно емоционално въздействие; 2. да съумее да покаже достоинства и предимствата на книжовноезиковите речеви норми, без да накърни естествените чувства на обучаемите към родния диалект.

Изграждане на правилно отношение към книжовния и диалектния език

Необходимо е да се вземе предвид, че тази задача е специфична и сложна. При изграждането на отношението към съвременния български книжовен език има опасност от залитания в една или друга посока, така че крайният резултат може да се окаже обратен на поставената цел. Затова учителят трябва да осъзнае следните важни истини за отношенията между книжовен и диалектен език.

Книжовният език е социално по-престижен от диалекта. Това се дължи на факта, че употребата на диалекта е географски ограничена в пределите понякога на едно село, дори на част от селото, докато книжовният език е универсален, общ за всички българи, включително и за живеещите в чужбина. Книжовният език е универсален и като комуникативно средство за общуване на представители на различни социални прослойки, в държавните учреждения и обществените институции и пр. Това е ясно за всички, на това се и дължи съответното отношение към книжовната форма на езика. Обаче изграждането на положително отношение към книжовния език в никакъв случай не трябва да се извършва за сметка на отношението към родния диалект. В съзнанието на обучаемите не бива да се изгражда опозиция добър, хубав и пр. език – книжовен; лош, груб, неблагозвучен, просташки – диалектен език. На първо място, това не отговаря на истинското положение на нещата. Диалектният език в продължение на векове по време на турското робство е бил доминираща форма на съществуването на българския език. През това време народът е създал на този език произведения (народни песни, приказки, пословици, поговорки и пр.) с несъмнена художествена и естетическа стойност. Самият книжовен език се е създал върху здравата основа на българските диалекти. В много случаи и до днес диалектните изрази се използват в речта на интелигенцията като стилистично средство за по-голяма изразителност на изказването.

Книжовният език не е по-добър от диалектния, той е форма на езика, която има други функции.

Второ, противопоставянето на книжовен – диалектен език разцепва в съзнанието на обучаемите единството на българския език. Има опасност, ако се търсят само различията, в съзнанието на обучаемите книжовният език в един момент да се възприема въобще като друг, чужд за тях, а не роден език. Педагогическите последици от това са лесно предвидими.

Напротив, наред с изучаването на книжовния език учителят трябва да насочва вниманието на обучаемите и към особеностите на техния роден

диалект, като не забравя да подчертава и достойнствата му. Важно е диалектът да не се възприеме като “неправилен, развален” български език, а като една от специфичните форми на съвременния български език.

Твърде разпространено за съжаление е мнението за диалекта като “стар”, “остарял” български език, езика на “баба ми”. В България това мнение се е наложило и разпространило въз основа на факта, че книжовният език почти напълно е изтласкал диалектния от живота на по-младите поколения българи чрез училището, медиите и др., той е останал като средство за общуване на най-възрастните българи в селата. Обаче това механично пренасяне на възрастта на носителите на езика върху самия език няма никаква обективна основа. Диалектният език сам по себе си не е нито по-стар, нито по-млад от книжовния като цяло. Знае се, че в книжовния език са навлезли някои форми от старобългарския език, които не са се съхранили в диалектите. Освен това кодификацията спира и задържа развитието и на някои фонетични процеси, които свободно протичат в диалектите. Така че схващането за диалектния език като по-стар е невярно.

Като следствие на това, макар и ненаучно, но, повтарям, твърде разпространено мнение за диалектния език като “остаряла” форма на езика, някои езиковеди пък твърдят, че бесарабските българи са съхранили в непокътнат “консервиран вид” българския език от края на XVIII – началото на XIX в. Разбира се, това също не отговаря на истината. Щом езикът се използва, той се изменя и се развива. А бесарабските българи в продължение на цялото си пребиваване извън пределите на България активно са ползвали и ползват родния си език, в някои периоди и за образователни цели.

В действителност в районите с компактно българско население в Украйна и Молдова се говори на български диалектен език, претърпял влияние на езиците на съседните народи и най-вече на руския език, който през по-големи периоди е бил и официален, държавен език. Формите на това влияние невинаги са органично вписани в процеса на естествената еволюция на езика, та затова понякога се възприемат като грозни, чужди, замърсяващи чистата диалектна реч. Една от задачите на учителя е да посочва такива форми и да ги маркира като небългарски, нежелателни за употреба при говорене на български език, било то диалектен, или книжовен.

Общи методически принципи и подходи при родноезиковото обучение в Украйна и Молдова

Като важен общометодически въпрос изпъква следният: може ли при преподаването на родния език в условията на Украйна и Молдова изцяло да

се използва методиката на родноезиковото обучение, която е изработена в България? Разбира се, че не. Първо, на днешния етап ние забелязваме процес на преосмисляне на традиционните методически подходи при родноезиковото обучение в България. Небелязват се положителни тенденции повече да се наблегне на комуникативно-речевия принцип на езиковото обучение. Обаче все още не можем да говорим за общоприета и утвърдена като теория и практика съвременна методика на родноезиковото обучение в България.

Второ, условията, в които се преподава български език в Украйна и Молдова, съществено се различават от условията на родноезиковото обучение в България. В България обучаемите усвояват нормите на книжовния български език не само в часовете по роден език, но и във всички други часове, тъй като всички предмети се преподават на български език. Освен това те усвояват нормите на родния език от медиите и книгите, а тези, които са от интелигентски произход, и в семействата. Това до голяма степен улеснява преподавателя по роден език, който може да си позволи в часа по роден език да отдели повече внимание на граматичния материал. В случая преподавателят помага на обучаемите да осъзнаят структурата, граматичния строеж на езика, който те в една или друга степен вече владеят. Другите задачи на преподавателя са да коригира евентуалните грешки на обучаемите и да им помогне да усъвършенстват степента на владене на езика.

Преподавателят по роден език в Украйна и Молдова има други задачи. Тъй като в училището часът по роден език е единственото време и място, когато се говори на български книжовен език, първата задача на учителя е да запознае обучаемите с нормите на книжовния език и да им помогне да овладеят тези норми. В тази ситуация граматичният материал е по-скоро средство за овладяване на нормите, отколкото за осъзнаване на граматичната структура на езика. От друга страна, учителят по роден език може да не отделя прекалено много време за общограматичните термини и понятия, тъй като обучаемите имат възможност да усвоят тези понятия в часовете по руски или по друг език.

Характерът на грешките на обучаемите също е различен. Докато грешките на обучаемите в България се дължат повече на разликите между произношението и писането или са от стилив характер (смесване на говорими, просторечни, жаргонни и книжовноезикови норми), грешките на обучаемите в Молдова и Украйна се дължат на влиянието на родния диалект и руския език. Преодоляването или предотвратяването на тези грешки изисква от преподавателя познаване на спецификата на диалекта и на руския език и трябва да се извършва чрез специални упражнения.

Учебно съдържание и методика на преподаването на материала, служещ за усвояване на вербалните норми на комуникативно поведение

Материалът може условно да бъде разделен на две категории: 1. предназначен за пасивно усвояване, т. е. за разбиране и 2. предназначен за активна речупотреба в съответните комуникативни ситуации. По естествен начин материалът от т. 2 влиза като съставна част от материала в т. 1, т. е. от целия лексикален, фразеологичен и речево-комуникативен минимум трябва да бъде отделен предназначеният за активна речупотреба като материал за специални упражнения. На първоначалния етап материалът, предназначен за пасивно усвояване, чувствително ще преобладава за сметка на предназначения за активна речупотреба, като делът на последния все повече ще се увеличава. В идеалния вариант на последния стадий обучаемите би трябвало да се занимават с усъвършенстване на собствената си устна и писмена българска реч, което включва и творческите им литературни изяви.

Естествено е, че материалът, предназначен за пасивно усвояване, включва целия учебен материал, който влиза в учебното съдържание през целия период на обучението. Задачата на учителя е да обясни значението и употребата на всички лексикални и фразеологични единици, които се срещат в текстовете или в речта на самия преподавател в процеса на обучението. Изпълнението на тази задача никак не е лесно, особено ако се вземе предвид, че самите учители, от една страна, не са естествени носители на нормите на съвременния български език, а от друга – невинаги разполагат с необходимите речници и справочна литература. Затова е необходимо към всеки учебник или друго учебно пособие, които се използват в учебния процес, да има специален речников коментар за лексикални и фразеологични единици, които се срещат в съответните учебници.

Още по-сложна е обаче ситуацията с материала, предназначен за активно усвояване и адекватна на комуникативната ситуация речупотреба. Такъв материал се среща съвсем рядко в българските учебници, тъй като се предполага, че в повечето случаи обучаемите ги усвояват по естествен начин във всекидневния си живот. На обучаемите в Украйна и Молдова им липсва българската книжовноезикова речево-комуникативна среда, в която те могат да усвоят адекватните на съответните комуникативни ситуации форми на българско речево поведение. Преподавателят е длъжен не само да ги научи на правилно речево поведение, което е част от общата култура на човека (а значи има и възпитателно значение), но и да коригира и предотврати евентуалните езикови грешки на обучаемите, дължащи се на диалектното

или на руското езиково влияние. Проблемът е толкова важен, че заслужава да бъде предмет на специално изследване.

Значението на комуникативно-речевите ситуации се увеличава, ако се вземе предвид и обстоятелството, че по-голямата част от обучаемите са селски жители, на които би било полезно усвояването не само на вербалните, но също така и на невербалните форми на поведение в съответните комуникативни ситуации. В идеалния вариант книжовноезиковите норми трябва да разширят техните възможности за употреба на родния език. Най-ефективно средство за постигане на тази цел е **конструирането на учебни комуникативни ситуации**, в които обучаемите да са активни участници, и в които те биха могли да реализират придобитите знания и да придобият умения за адекватно на ситуацията книжовноезиково речево поведение. Създаването на такива ситуации съдържа определен игрови, театрален елемент, който е твърде привлекателен за обучаемите.

Заклучение

По такъв начин, като изхождаме от спецификата на езиковата ситуация и педагогическите условия в районите с компактно българско население в Украйна и Молдова, ние бихме могли да отбележим следните основни специфични черти на една методика на родноезиково обучение, каквато би било целесъобразно да бъде използвана в тези райони: 1) насоченост към практическо усвояване на писмените и устните норми на съвременния български книжовен език, 2) активно използване на сравнително-съпоставителния метод (български и руски език, книжовни и диалектни форми), и 3) конструиране на речево-комуникативни ситуации с цел практическо усвояване нормите на съвременен книжовноезиково поведение.